

определением мероприятий по их сохранению и популяризации. Установлены этапы формирования насаждений заповедника и, в частности, личности и события, которые обусловили их заложение.

Ключевые слова: памятные посадки, мемориальные деревья, заповедник, качественное состояние, насаждения, охрана.

The results of studies related to the study of memorial and commemorative plantings of Shevchenko national reserve in Kaniv, Cherkasy region, the establishment of their biomorphological parameters, the quality status and the definition of measures for their conservation and promotion. Established stages of formation of plantations in the reserve and in particular, the personalities and the events that led to their Foundation.

Key words: commemorative planting and memorial trees, reserve, good condition, planting, protection.

УДК: 581.58

ВІКОВІ ДЕРЕВА м. ТРУСКАВЦЯ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ОБРАЗУ МІСТА

**С. В. Роговський, кандидат сільськогосподарських наук
Білоцерківський національний аграрний університет
e-mail: rogovskysv@mail.ru**

Виявлено та описано вікові дерева, які зростають на території м. Трускавця, наведено їхні таксаційні показники. Показано, що їхнє місцезростання пов'язане із формуванням міста як курорту, виділено чотири етапи в озелененні міста. Встановлено, що крім аборигенних видів, таких як *Quercus robur* L., *Fraxinus excelsior* L., *Acer pseudoplatanus* L., *Tilia cordata* Mill., *Abies alba* Mill., *Pinus sylvestris* L., які зустрічаються як у курортному парку, так і подекуди на вулицях міста, в місті зростають вікові дерева інтродукованих видів, зокрема *Abies nordmanniana* (Steven) Spach, *Pinus pallasiana* D. Don, *Pinus strobus* L., *Chamaecyparis lawsoniana* (Murray) Parl., *Ch. lawsoniana* 'Alumii', *Liriodendron tulipifera* L., *Platanus occidentalis* L., *Fagussylvatica* 'Pendula', *Aesculus hippocastanum* L., *Ulmusglabra* Huds. 'Pendula'. Більшість дерев перебувають у задовільному стані і є справжньою окрасою вулиць міста та ландшафтів курортного парку. Окремі дерева дуба звичайного мають вік понад 300 років. Враховуючи історичну, культурну, біологічну і декоративну цінність цих дерев, вважаємо за доцільне надати їм статус пам'яток природи місцевого значення.

Ключові слова: арбофлора, дерево, довговічність, життєвість, інтродуцент, курортний парк, пам'ятка природи.

© С. В. Роговський, 2015

Вікові дерева в садах, парках та міських насадженнях займають особливе місце, адже це живі пам'ятки історії та культури, які завдяки видатним декоративним якостям є акцентами садово-паркових ландшафтів. В усьому світі зростає увага до таких дерев, створюють відповідні реєстри, а самі дерева набувають спеціального охоронного статусу. Зокрема, у Польщі охороняються 53 тисячі вікових дерев, деякі дерева, наприклад дуб «Bartak», відомі в усьому світі. У Великій Британії та Італії охоронний статус мають більше ніж 22 тисяч дерев [9]. На жаль, в Україні на облік взято лише 2600 дерев, які мають вік понад 100 років, це дуже мало і свідчить про те, що відповідна робота в нашій державі проводиться недостатньо активно [13]. А даремно, адже серед дерев поважного віку, які можна зустріти на вулицях наших міст і сіл, є дерева, які були свідками історичних подій минулого і позаминулого століття, деякі з них пов'язані з історичними подіями й іменами визначних людей і є по суті меморіальними. Охорона та збереження таких рослин збагачує історію населеного пункту, підсилює туристичну привабливість місцевості, самі ж дерева мають значну історичну і біологічну наукову цінність та є засобом виховання підростаючого покоління.

У попередній роботі ми розглянули видовий склад, місця зростання та архітектурно-ландшафтну роль вікових дерев м. Біла Церква [10], у цій роботі об'єктом нашого дослідження були вікові дерева курортного міста Трускавця.

Мета досліджень – проаналізувати видовий склад, таксономічні показники вікових дерев, виявлених нами у м. Трускавець, оцінити їхній санітарний стан, життєвість та декоративність, запропонувати заходи охорони і збереження, дослідити їхню роль у формуванні образу курортного міста.

Матеріал і методика досліджень. Об'єктом наших досліджень були вікові дерева, які зростають на території м. Трускавця, а також у курортному парку міста. Виявлення дерев проводили методом маршрутних обстежень, вік рослин і їх походження встановлювали за архівними матеріалами з використанням методики П. І. Гринника та ін. [13]. Видовий склад дерев визначали за морфологічними ознаками, використовуючи академічні видання [2, 3, 4]. Таксаційні показники визначали за загальноприйнятими в лісовій і ландшафтній таксації методами [7, 8], санітарний стан і життєвість – за методикою, викладеною в «Санітарних правилах у лісах України» [12], декоративність за методикою Н. В. Котелової та О. Н. Виноградової. Інтегральну оцінку цінності насаджень провели за власною методикою [11].

Результати досліджень. Відомо, що цілющі властивості мінеральних вод на території Трускавця виявлено майже 200 років назад і науково підтверджено у 1836 р. Теодором Торосевичем, проте розвиток Трускавця як курорту розпочинається із середини ХІХ ст. [1]. Власне уже в цей період будують перші курортні вілли, біля яких висаджують екзотичні рослини, а природну рослинність біля цілющих джерел зберігають та збагачують екзотами. На літографіях 1845 р. можна розгледіти

зображення дерев ялиці, тополі пірамідальної, дуба звичайного, модрина європейської (див. рисунки) За архівними даними, в цей самий період у Трускавці розпочинається перший, австрійський період паркобудівництва. В середині XIX ст. було закладено невеликий парк «Ядвінувка» [1], залишки якого збереглися до наших днів. Наприкінці XIX ст. під керівництвом Юзефа Яблонського провели благоустрій курортного лісопарку, який після прокладання теренкуру й облаштування ряду ландшафтних ділянок, у тому числі англійського скверу «Адамівка» площею 3 га [14], де були посаджені ряд інтродукованих видів та декоративних форм дерев і кущів, було перетворено на курортний парк. Над розташованими у парку цілющими джерелами мінеральних вод було побудовано напіввідкриті дерев'яні альтанки, які прикрашають парк і донині. Посадка декоративних дерев і кущів як у парку, так в місті продовжується і на початку XX ст.

Другий, польський, період активного паркобудівництва відбувається в 20–40 роках минулого століття, коли Трускавець стає популярним курортом в Польщі та Європі. В цей період будують нові вілли, а їхні території озеленюють та облаштовують. З численних фотографій того періоду видно, що на вулицях міста масово висаджували кулясті форми клена, а також хвойні дерева та кущі, широко практикували вертикальне озеленення будинків. Ряд рослин, висаджених у той час, збереглися до наших днів.

Третій, радянський період садово-паркового будівництва в Трускавці розпочався на початку 50-х років минулого століття і тривав до 1991 р. Він був найбільш масштабним, адже охопив значні території обмеженого користування біля новозбудованих санаторіїв та на бульварі Торосевича біля центрального бювету, а також територію південно-західної частини курортного парку, яку приєднують до парку в цей час. У 60–80-ті роки минулого століття в місті були висаджені сотні екземплярів *Thuja occidentalis* L. та її декоративних форм, *Picea pungens* Engelm. та *P. abies*, *Pinus pallasiana* і *P. austriaca* Hoss., *Aesculus hippocactanum*, *Juglans nigra* L., *J. Cinerea* L., *Phellodendro amurense* R., *Prunus divaricata* Ledeb. 'Atropurpurea', а також ряд видів і декоративних форм кущів.

Четвертий, український період садово-паркового будівництва розпочався наприкінці 90-х років минулого століття і триває донині. Для нього характерне вишукане озеленення приватних готелів та вілл із використанням сучасного широкого асортименту хвойних і листяних дерев та кущів, насамперед декоративно-листяних і карликових форм. Проте масштабні роботи з озеленення або реконструкції насаджень курортного парку та вуличних насаджень в цей період не проводили. Виняток – це створення клумб із використанням *Larix decidua* 'Pendula', *Thuja occidentalis* 'Globosa Nana' *Platycladus orientalis* 'Aurea' на вул. Т. Шевченка у 2015 р. та посадка за рік до цього ряду дерев *Magnolia kobus* і *Acer negundo* 'Odesanum' на алеї, що веде від вул. Річки до бульвару Торосевича.

Результати обстеження виявлених нами вікових дерев наведено у табл. 1. Найбільша кількість вікових дерев зосереджена в курортному парку Трускавця, який створено на основі природного лісу, в першому ярусі якого зростають дуб звичайний, ялиця біла, ясен звичайний, у другому – липа серцелиста, клен явір, клен гостролистий, у третьому – граб звичайний, а у підліску – ліщина звичайна та бузина чорна. В яру, вздовж струмка, який перетинає парк із заходу на схід, зростають вільха чорна та верба біла. Нині відбулися певні сукцесійні зміни, характерні для паркових біоценозів: кількість дерев дуба звичайного суттєво зменшилася, натомість зросла кількість ясен звичайного, клена явора, клена гостролистого і граба звичайного, які краще відновлюються самосівом у паркових умовах. Нині в парку зростає близько 200 дерев дуба звичайного віком понад 150-200 років, окремі екземпляри мають вік більше ніж 300 років. Крупномірні екземпляри ясен звичайного та липи серцелистої збереглися переважно вздовж теренкура, в глибині парку вікових дерев практично немає. Вікові екземпляри інтродукованих видів трапляються на території англійського парку поруч із пам'ятником Адаму Міцкевичу, який встановлено у 1898 р. Вірогідно, їх висадили на цій території під час формування англійського скверу. До найцікавіших видів слід віднести два дерева *Chamaecyparis lawsoniana*, які досягли висоти 18 м і успішно конкурують із деревами граба звичайного, один екземпляр *Ulmus glabra 'Pendula'*, який в останні роки досить сильно пригнічується сусідніми деревами. На цій самій ділянці зростають два дерева *Pinus sylvestris* висотою понад 25 м того ж віку та одна ялиця кавказька, бук лісовий і платан західний. Ці могутні дерева безумовно є окрасою цієї ландшафтної ділянки. Зважаючи на їхній поважний вік, декоративність і історичну цінність, їм варто надати охоронний статус.

Значна група вікових інтродуцентів зростає на бульварі Торосевича на вході до курортного парку, що біля музикальної бесідки в районі нижнього бювету. Голонасінні представлені віковими деревами сосни веймутової і сосни кримської, тиса ягідного (табл.). Покритонасінні представлені тюльпановим деревом, крону якого, на жаль, обрізали з незрозумілих причин, кленом явором ф. пурпурової. Значний вік мають дерева туї західної, гіркокаштана кінського, робінії псевдоакації, ймовірно, їх висадили в 20-х роках минулого століття. Наближаються до столітнього віку дерева дерену справжнього, які у вигляді топіарів зростають біля музикальної бесідки.

На вулицях міста виявлено також чимало вікових дерев, зокрема на території колишнього міського парку «Ядвінувка», по вул. С. Бандери та біля старовинних вілл і лікарняних закладів.

Ці дерева, завдяки великим розмірам та високій декоративності, є яскравими компонентами ландшафту і відіграють важливу архітектурно-планувальну роль. Надання охоронного статусу цим деревам, які мають історичну, культурну, наукову цінність, сприятиме їх збереженню.

Слід зазначити, що в радянський період частину курортного парку приєднали до території обмеженого користування санаторію

«Кришталеве джерело», що належав 4-му управлінню МОЗ, де відпочивали вищі посадовці партійного і державного апарату. Ця частина парку в 1960-ті роки збагатилася цілим рядом екзотичних рослин: *Thuja plicata* D. Don., *Pseudotsuga menziesii* Maur., *Ginkgo biloba* L., *Abies concolor* Lindl. et Gard., *Carcidiphyllum japonicum* Sieb. et Zucc, *Chamaecyperus pisifera* 'Filifera' та ін.

Рис. 1. *Fagus sylvatica* 'Pendula' біля вілли «Калина»

Крім наведених у табл. 1 дерев, наближаються до столітнього віку ряд інших дерев, які трапляються на вулицях м. Трускавця. Це ялівець віргінський ф. юнацька, що зростає у дворі ресторану «Гетьман» по вул. Річки, платан західний, що росте у дворі на вул. Шевченка, 16, магнолія кобус на бульварі Торосевича, магнолія Суланжа у дворі на вул. Роксолани, 4, туя західна на вул. Річки та ін.

На нашу думку, вікові дерева відіграють помітну роль у формуванні образу курортного міста. Їхня присутність підкреслює добротність і вік багатьох історичних архітектурних споруд, створює затишок, викликає захоплення у жителів міста. Уже нині ці дерева є однією з принад міста, а з часом, особливо коли їм буде надано статусу пам'яток природи та історії, роль цих рослин зростатиме. Зауважимо, що кліматичні умови регіону сприятливі для росту й розвитку багатьох видів інтродуцентів, зокрема кипарисовика Лавсона, який, зростаючи в курортному парку в умовах, наближених до лісових, показав високу конкурентну спроможність, що свідчить про доцільність вивчення цього виду в парках та лісових культурах регіону.

Високою декоративністю та добрим ростом в умовах міста зарекомендували себе ялиця кавказька, ялиця біла, окремі екземпляри яких мають вік понад 150 років. Декоративністю та добрим ростом в

умовах міста характеризуються туя західна, туя складчаста, ялівець віргінський, ялиця бальзамічна, сосна кримська та сосна чорна австрійська. Водночас декоративність дерев ялини колючої після 50 років погіршується.

Рис. 2. *Chamaecyparis lawsoniana* біля костелу

Рис. 3. *Pinus pallasiana*, бульвар Торосевича

Висновки

1. На території м. Трускавець вікові дерева зустрічаються як у курортному парку, так і в насадженнях міста. Всього у м. Трускавець виявлено 16 видів та декоративних форм дерев, які мають вік понад 100 років і відрізняються високими декоративними якостями і добрим санітарним станом.
2. Аборигенні види *Abies alba*, *Quercus robur*, *Tilia cordata*, *Fraxinus excelsior* масово зосереджені переважно в курортному парку і лише окремі екземпляри цих видів досягли столітнього віку на території міста.
3. Інтродуковані види зустрічаються як у місті, так і на окремих ландшафтних ділянках парку, зазвичай як солітери.
4. З метою охорони та збереження вікових дерев пропонуємо надати їм статус пам'яток природи місцевого значення, а окремим – меморіальних дерев, які пов'язані з історією міста та видатними людьми.

Результати обстеження вікових дерев, виявлених у м. Трускавець

№ з/п	Назва виду	К-сть, шт.	Висота, м	Вік, років	Діаметр стовбура, см	Проекція крони, м ²	Санітарний стан, бал	Декоративність, бал	Місце зростання
1	<i>Abies alba</i>	1 1 1	19 20 23	100 120 120	76 80 82	12 16 10	2 1 1	3 3 2	Біля готелю «Віктор» вул. Шевченка, 16 сквер «Адамівка»
2	<i>Abies nordmanniana</i>	3	17–25	110	74–84	12–18	1–2	3	за готелем «Клейнод»
3	<i>Pinus pallasiana</i>	1	13	110	72	14	1	3	бульвар Торосевича
4	<i>Pinus strobes</i>	1	15	110	72	16	1	3	бульвар Торосевича
5	<i>Pinus sylvestris</i>	2	25	120	86	14	1	3	сквер «Адамівка»
6	<i>Chamaecyparis lawsoniana</i>	1 2 3	17 16–17 18	110 110 110	72 68–74 76	4 5 6	2 1 1	2 2 3	вул. Роксолани, 4 сквер «Адамівка» біля костелу
7	<i>Ch. lawsoniana</i> 'Allumii'	1	19	110	78	7	1	3	біля костелу, вул. С. Бандери
8	<i>Liriodendron tulipifera</i>	1	12	110	58	10	2 (обрізана верхівка)	2	бульвар Торосевича
9	<i>Taxus bacata</i>	5	10	110	25–30	18	1	1	бульвар Торосевича
10	<i>Platanus occidentalis</i>	2	16–20	110	56–72	10–24	2–1	2–3	вул. С. Бандери біля палацу культури
11	<i>Ulmus glabra</i> 'Pendula'	1	5	110	32	18	3	2	сквер «Адамівка»
12	<i>Fagus sylvatica</i> 'Pendula'	1	17	110	68	56	1	3	вул. Шевченка, вілла «Калина»
13	<i>Fraxinus excelsior</i>	18 1	22–30 24	120– 180 120	78–120 105	12–34	1–2 1	2–3 3	курортний парк вул. Шевченка, 7
15	<i>Quercus robur</i>	до 200 1	20–28 26	120– 300 170	60–106 78	13–40 44	1–3 1	1–2	курортний парк вул. С. Бандери
16	<i>Tillia cordata</i>	12	20–24	120– 180	76–98	22–42	1–3	1–2	курортний парк

Список літератури

1. Гузар З. Короткий нарис історії Трускавця / З. Гузар, О. Мацюк, Ш. Скиба. – Трускавець ; Львів : «ЕККО», 1997. – 47 с.
2. Дендрофлора України: дикорослі й культивовані дерева і кущі. Голонасінні / за ред. М. А. Кохна. – К. : Вид-во «Фітосоціоцентр», 2002. – 348 с.
3. Дендрофлора України: дикорослі й культивовані дерева і кущі. Покритонасінні. – Ч. 1 / за ред. М. А. Кохна. – К. : Вид-во «Фітосоціоцентр», 2002. – 448 с.
4. Дендрофлора України: дикорослі й культивовані дерева і кущі. Покритонасінні. – Ч. 2 / за ред. М. А. Кохна та Н. М. Трофименко. – К. : Вид-во «Фітосоціоцентр», 2005. – 716 с.
5. Заячук В. Я. Дендрологія : підручник / В. Я. Заячук. – Львів : Сполох, 2014. – 676 с.
6. Колесников А. И. Декоративная дендрология / А. И. Колесников. – М. : Лесная пром-сть, 1974. – 704 с.
7. Методика мониторинга состояния зеленых насаждений общего пользования на территории Санкт-Петербурга. – СПб., 2007. – 71 с.
8. Никитин К. Е. Сортиментные таблицы для таксации леса на корню / К. Е. Никитин. – К. : Урожай, 1984. – 630 с.
9. Парнікоза І. Ю. Вікові дерева на заплаві Дніпра в межах м. Києва [Електронний ресурс] / І. Ю. Парнікоза. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/sci/kyiv/islands/nature.html>.
10. Роговський С. В. Вікові дерева в зелених насадженнях м. Біла Церква та їх роль у формуванні сучасного образу міста / С. В. Роговський, О. М. Рижов // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – Вип. 24.05. – С. 46–51.
11. Роговський С. В. До питання про методику інтегрального визначення цінності насаджень у паркових ландшафтах / С. В. Роговський // Наукові записки Тернопільського НПУ ім. В. Гнатюка. – 2007. – Серія : Біол. № 2 (32). – С. 12–17.
12. Санітарні правила в лісах України. – К., 1995. – 19 с.
13. Стародавні дерева України : реєстр-довідник / [П. І. Гриник, М. П. Стеценко, С. Л. Шнайдер та ін.]. – К. : ПРООН Україна, 2010. – 143 с.
14. Трускавець. Погляд крізь віки / Г. І. Коваль. – Львів : НВФ «Карти і атласи», 2014. – 76 с.
15. Шнайдер С. Л. 500 видаючихся деревьев Украины / С. Л. Шнайдер, В. Е. Борейко, Н. Ф. Стеценко. – К. : Київський еколого-культурний центр, Державна служба заповідної справи Мінприроди України, 2011. – 204 с.

*Обнаружены и описаны возрастные деревья, произрастающие на территории г. Трускавец, наведены их таксационные показатели. Показано, что места их произрастания связаны с формированием города как курорта, выделены четыре этапа в озеленении города. Встановлено, что кроме аборигенных видов, таких как *Quercus robur* L.,*

Fraxinus excelsior L., *Acer pseudoplatanus* L., *Tilia cordata* Mill., *Abies alba* Mill., *Pinus sylvestris* L., которые встречаются как в курортном парке, так и кое-где на улицах города, в городе произрастают вековые деревья-интродуценты, в частности *Abies nordmanniana* (Steven) Spach, *Pinus pallasiana* D. Don, *Pinus strobus* L., *Chamaecyparis lawsoniana* (Murray) Parl., *Ch. lawsoniana* 'Alumii', *Liriodendron tulipifera* L. *Platanus occidentalis* L., *Fagus sylvatica* 'Pendula', *Aesculus hippocastanum* L., *Ulmus glabra* Huds. 'Pendula'. Состояние большинства деревьев удовлетворительное, и они являются настоящим украшением улиц города и ландшафтов курортного парка. Отдельные деревья дуба черешчатого имеют возраст более 300 лет. Учитывая историческую, культурную, биологическую и декоративную ценность этих деревьев, считаем целесообразным предоставить им статус – памятник природы местного значения.

Ключевые слова: арбофлора, дерево, долголетие, жизненность, интродуцент, курортный парк, памятник природы.

The author has identified and described old trees growing in Truskavets and has given their taxation indices. It is shown that the trees growth places associated with the formation of the city as a resort. Four stages are distinguished in the town greenization. It has been found out that in addition to the native species like *Quercus robur* L., *Fraxinus excelsior* L., *Acer pseudoplatanus* L., *Tilia cordata* Mill., *Abies alba* Mill., *Pinus sylvestris* L. found in both the resort park and, sometimes, in the town streets, old exotic trees species, including *Abies nordmanniana* (Steven) Spach, *Pinus pallasiana* D. Don, *Pinus strobus* L., *Chamaecyparis lawsoniana* (Murray) Parl., *Ch. lawsoniana* 'Alumii', *Liriodendron tulipifera* L. *Platanus occidentalis* L. *Fagus sylvatica* 'Pendula', *Aesculus hippocastanum* L., *Ulmus glabra* Huds. 'Pendula' grow as well. Most trees are in satisfactory condition and make a real decoration of the town streets and the resort park landscapes. Some oak trees are over 300 years old. Having considered the historical, biological and decorative value of these trees the author consider them to be worth giving the status of the local natural sights.

Key words: arborflora, species composition, native species, introduced species, longevity, vitality, resort park.